

Niels Albertsen
stud.scient.pol.

DET ULIGE BYTTE.

Denne artikel var oprindeligt tænkt som et bredt resumé af den diskussion Arghiri Emmanuel's bog fra 1969 om det ulige bytte mellem udviklede og underudviklede lande (16) har sat i gang blandt franske marxister. Debatten viste sig ved nærmere eftersyn at indeholde særdeles mange aspekter, og selvom sammenhængen mellem disse er nogenlunde fattelig, så ville en udredning alene heraf kræve lige så stor plads som en præsentation af de grundlæggende opfattelser. Jeg har derfor valgt det sidste: en mere grundig præsentation af A. Emmanuel's teori og af C. Bettelheims kritik heraf.

Jeg påstår denne grundighed under flere forbehold:

1. Jeg søger ikke at forsvare marxistisk økonomi, men alene at redegøre for en marxistisk debat. Derfor placerer artiklen sig uden nærmere diskussion allerede fra begyndelsen indenfor en marxistisk ramme.
2. Selv herindenfor har det været nødvendigt med stærke forenklinger. Det gælder især transformationsproblemet (afsnit 2.1.) og spørgsmålet om national og international værdi (afsnit 5).
3. Artiklen behandler udelukkende teorien om det ulige bytte, d.v.s. om internationale priser, hvilket betyder, at der kun trækkes få paralleller til anden marxistisk imperialismelitteratur. Emmanuel er den første, som giver den internationale handel en gennemgribende marxistisk behandling.
4. Endelig skal det indrømmes, at jeg endnu ikke fuldstændig har fordøjet Bettelheims teori.

Det vil derfor alt i alt svare til mine intentioner, hvis man betragter artiklen som et foreløbigt arbejdspapir, hvori opstilles nogle hovedsynspunkter, som kan danne udgangspunkt for yderligere fremtrængen i emnet.

Artiklen er opdelt i 3 store afsnit + 2 mindre. Den skrider frem i følgende orden: (1.) en fremstilling af de for

Niels Albertsen
stud.scient.pol.

DET ULIGE BYTTE.

Denne artikel var oprindeligt tænkt som et bredt resumé af den diskussion Arghiri Emmanuel's bog fra 1969 om det ulige bytte mellem udviklede og underudviklede lande (16) har sat i gang blandt franske marxister. Debatten viste sig ved nærmere eftersyn at indeholde særdeles mange aspekter, og selvom sammenhængen mellem disse er nogenlunde fattelig, så ville en udredning alene heraf kræve lige så stor plads som en præsentation af de grundlæggende opfattelser. Jeg har derfor valgt det sidste: en mere grundig præsentation af A. Emmanuel's teori og af C. Bettelheims kritik heraf.

Jeg påstår denne grundighed under flere forbehold:

1. Jeg søger ikke at forsvare marxistisk økonomi, men alene at redegøre for en marxistisk debat. Derfor placerer artiklen sig uden nærmere diskussion allerede fra begyndelsen indenfor en marxistisk ramme.
2. Selv herindenfor har det været nødvendigt med stærke forenklinger. Det gælder især transformationsproblemet (afsnit 2.1.) og spørgsmålet om national og international værdi (afsnit 5).
3. Artiklen behandler udelukkende teorien om det ulige bytte, d.v.s. om internationale priser, hvilket betyder, at der kun trækkes få paralleller til anden marxistisk imperialismelitteratur. Emmanuel er den første, som giver den internationale handel en gennemgribende marxistisk behandling.
4. Endelig skal det indrømmes, at jeg endnu ikke fuldstændig har fordøjet Bettelheims teori.

Det vil derfor alt i alt svare til mine intentioner, hvis man betragter artiklen som et foreløbigt arbejdspapir, hvori opstilles nogle hovedsynspunkter, som kan danne udgangspunkt for yderligere fremtrængen i emnet.

Artiklen er opdelt i 3 store afsnit + 2 mindre. Den skrider frem i følgende orden: (1.) en fremstilling af de for

emnet relevante dele af marxistisk økonomi, (1.2.) kritik af teorien om de komparative fordele. Kombinationen af disse afsnit leder frem til (2.1.) Emmanuels teori om det ulige bytte. Han søger på baggrund heraf at finde essensen i al økonomisk udvikling ved at betragte lønningerne som udviklingens uafhængige variabel (2.3.). De underudviklede landes situation forklares på samme måde (2.3.) Endelig drager Emmanuel nogle politiske konklusioner vedrørende arbejderens internationale solidaritet. (2.4.)

Herefter går jeg over til Bettelheims teori. Først hans karakteristik af Emmanuel (3.1.) dernæst en kort redegørelse for den opfattelse af den historiske materialisme som Bettelheim bygger på (3.2.). To underafsnit vedrører Bettelheims teoretiske forsøg i sig selv (3.3. og 3.4.) og endelig refereres hans konklusion vedrørende internationale udbytningsforhold og arbejderklassens internationale solidaritet. (3.5.). I fjerde afsnit tages kort stilling til Emmanuels svar til Bettelheim og det sidste afsnit er et forsøg på at dele sol og vind lige i spørgsmålet om udbytningens størrelse i og dens betydning for hhv. de udviklede og de underudviklede lande.

1.1. Marxistisk økonomi.

Dette afsnit rummer en redegørelse for de dele af marxistisk økonomi som er særlig relevante for artiklens emne, først og fremmest den marxistiske arbejdsværdilæres mest grundlæggende træk¹⁾.

I de samfund, hvor den kapitalistiske produktionsmåde hersker, fremtræder rigdommen som en enorm ansamling af varer. Derfor, siger Marx (20, p. 49), danner analysen af varen udgangspunkt for en fremstilling af den kapitalistiske produktionsmåde.²⁾

1) Der ses bort fra arbejdsværdilærens erkendelsesteoretiske aspekter. Om disse se f.eks.: H.G. Backhaus: Zur Dialektik der Wertform i (25).

2) Det følgende bygger på 19, pp 105 ff og 6, p. 49 ff.

Den enkelte vare fremtræder som brugs- og bytteværdi. Brugsværdien knytter sig alene til varens nyttige egenskaber og er som sådan en selvindlysende forudsætning for bytteværdi (bærer af bytteværdi). Brugsværdier kan dog kun udveksles, hvis de - trods deres forskellige kvaliteter - har et fælles sammenligningsgrundlag. Dette fælleskab finder Marx deri, at varerne er produkter af menneskeligt arbejde. Som resultat af såkaldt samfundsmæssigt - "abstrakt" - arbejde besidder varen værdi, og det er denne kvalitet (jvf. 26, p.25), der fremtræder som bytteværdi. Det er således betingelserne for varens produktion (værdi), der bestemmer dens bytteværdi, ikke betingelserne for dens konsumtion (brugsværdi).

I bytteværdien fremstiller værdien sig kvantitativt (ibid), som målelig. Enheden er "den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid", der defineres som den tid, der medgår til fremstilling af brugsværdi "under visse sociale gennemsnitlige produktionsbetingelser, med en vis social gennemsnitsintensitet og gennemsnitsdygtighed i det anvendte arbejde" (27, p. 173). Det samfundsmæssigt nødvendige arbejde er omvendt proportionalt med arbejdets produktivitet. Stiger denne, falder den enkelte vares værdi.

Den kapitalistiske produktionsmåde kendetegnes bl.a. af lønarbejdet. Den enkelte producent er løsrevet fra produktionsmidlerne og må derfor, for at opretholde sin eksistens, sælge sin arbejdskraft. Den er blevet en vare og som alle andre varer bestemmes dens bytteværdi af betingelserne for, ikke dens konsumtion, men dens produktion. Kapitalisten forbruger arbejde i produktionen, men betalingen herfor afgøres af omkostningerne ved arbejdskraftens (re)produktion, ikke af forbruget selv.

Disse reproduktionsomkostninger er genstand for bestemmelse af det pågældende samfunds "civilisationsgrad" ¹⁾, og

1) "De såkaldte naturlige behov og måden hvorpå de tilfredsstilles er et historisk produkt, og afhænger derfor for en stor del af den opnåede civilisationsgrad". Karl Marx: Le Capitale I, ch VI, cit. fra 16, p. 147.

hermed bl.a. også af arbejdets produktivitet, nemlig m.h.t. arbejderklassens subsistensmidler. Dette betyder selvsagt ikke, at arbejdslønnen stiger ved produktivitetsændringer, tværtimod. Følgende eksempel illustrerer dette samtidig med, at det klarlægger distinktionen mellem arbejdets intensitet og dets produktivitet. (13, p.78).

Den gennemsnitlige dagløn i en given virksomhed er 100,00 kr. og den gennemsnitlige produktion pr. arbejder er 10 enheder om dagen. Heraf udregnes den gennemsnitlige stykløn til 10,00 kr. og denne danner baggrund for aflønningen af hver enkelt arbejder i forhold til det antal enheder han producerer om dagen. Som følge heraf kan de enkelte daglønninger variere f.eks. mellem 80 og 150 kr. Denne variation skyldes forskelle i arbejdsintensitet. Indsættes en maskine, som hæver antallet af producerede enheder pr. arbejder pr. dag til f.eks. 20 stk., så er det efter marxistisk tankegang naivt at tro, at arbejdslønnen fordobles. Styklønnen falder tværtimod fra 10 til 5 kr. Arbejdslønnen, der fastsættes af arbejdskraftens reproduktionsomkostninger¹⁾ forbliver den samme, uberørt af produktivitetsstigningen.

En vares eller et nationalprodukts værdi er sammensat af konstant kapital (c), variabel kapital (v), og merværdi (m)²⁾:

$$(1) V = c+v+m$$

Den konstante kapital er kapitalistens/kapitalistklassens udlæg til råvarer og afskrivninger, den variable kapital er hans køb af arbejdskraft, merværdien er det ubetalte overskud som kapitalisten/kapitalistklassen approprierer. Merværdiraten eller udbytningsgraden er forholdet mellem *merværdi og variabel kapital*:

$$(2) m' = \frac{m}{v}$$

1) Rettere: er proportional med Arbejdslønnen er arbejdskraftens pris, reproduktionsomkostningerne dens værdi. I det følgende abstraheres fra værdi-pris problematikken i det omfang den rækker ud over det såkaldte transformationsproblem.

2) se til det resterende af afsnittet f.eks. 26, pp 56 ff.

Den arbejdstid, der medgår til v er den nødvendige arbejdstid til arbejdskraftens reproduktion, den arbejdstid, der medgår til m er merarbejdstiden. Udsættes en virksomhed for en generel stigning i arbejdets intensitet således at produktionen fordobles med bibeholdelse af de samme maskiner - det kan f.eks. ske ved en stigning i arbejds"tempoet"-stiger både udbytningsgrad og den producerede værdi. Arbejdets intensitet er nemlig steget i forhold til den sociale gennemsnitsintensitet og skal derfor omregnes til et multiplum heraf¹⁾. En generel stigning i arbejdets intensitet i hele samfundet (og dermed også i de sektorer, som producerer arbejdskraftens subsistensmidler) ændrer hverken den producerede værdi eller udbytningsgraden, det betyder blot en ændring af værdiens "målestok".

Af formelen for varens/nationalproduktets værdi kan udledes Kapitalens organiske sammensætning, som er forholdet mellem konstant og variabel kapital i den anvendte kapital:

$$(3) q = \frac{c}{c+v}$$

Profitraten er forholdet mellem merværdien og det totale kapitaludlæg:

$$(4) p = \frac{m}{c+v}$$

hvilket er det samme som:

$$(5) p = m'(1+q).$$

1) "In jedem Lande gilt eine gewisse mittlere Intensität der Arbeit, unter welcher die Arbeit bei Produktion einer Ware mehr als die gesellschaftlich notwendige Zeit verbraucht und daher nicht als Arbeit von Normaler Qualität zählt. Nur ein über den nationalen Durchschnitt sich erhebender Intensitätsgrad ändert, in einem gegebenen Lande, das Mass des Werts durch die blosse Dauer der Arbeitszeit". (20, pp 583-84).

Under konkurrencekapitalisme hersker der en tendens til udligning af profitraten mellem de forskellige brancher som følge af kapitalernes indbyrdes konkurrence, og som følge af arbejdskraftens indbyrdes konkurrence, en tendens til udligning af merværdiraten.

Værdiloven implicerer, at varerne udveksles i sådanne mængdemæssige forhold, at deres værdi ækvivalerer. En forudsætning herfor er, da p og m' er ens i alle produktionsgrene, at q også udlignes, jvf. (5). For en abstrakt analyse af kapitalismens bevægelseslove kan en forudsætning om q 's udligning udmærket opretholdes¹⁾, men indenfor en i forhold hertil statistisk ramme for varernes udveksling er det nødvendigt, at der tages hensyn til, at kapitalens organiske sammensætning i de forskellige brancher knytter sig til deres "natur". Kapitalens organiske sammensætning i klæde- og stålindustri er særdeles forskellig og der er intet, der bevirker at de nærmer sig hinanden. Heraf springer et transformationsproblem gående ud på at afdække, hvorledes varerne udveksles (priserne fastsættes) når 1) merværdiraten er konstant, 2) profitraten udlignes, 3) kapitalens organiske sammensætning er forskellig brancherne imellem. Bytteforholdet mellem varerne bestemmes derfor ikke af varernes værdi, men af den produktionspris, der fremkommer som følge af, at den mest effektive virksomhed (høj organisk sammensætning) skal have en tilsvarende højere profit.²⁾

- 1) F.eks. med henblik på profitratens tendentielle fald: en fortsat generel stigning i q under konstant m' medfører p 's fald.
- 2) Det er unødvendigt at gå nærmere ind i transformationsproblematikken. Det væsentlige er at man holder sig for øje, at dette problem opstår som følge af forskelle i arbejdets produktivitet brancherne imellem. Om transformationsproblemet, se 16, p. 76 ff og 26. pp.109 ff.

1.2. Kritik af teorien om de komparative fordele.

"Das Kapital" er først og fremmest en analyse af en "rendyrket" konkurrencekapitalistisk produktionsmåde. Dette indebærer bl.a. en polarisering i to klasser, kapitalistklassen og arbejderklassen (kapitalisme) og kapitalens og arbejdskraftens fulde bevægelighed (konkurrence). Det er derfor ikke overraskende, at Karl Marx kun en passant kommer ind på den internationale handel, for bevægeligheden i kapital og arbejdskraft tildækker forskellene mellem den handel, der foregår interregionalt i et land og den internationale handel (5, p. 70)¹⁾

I forhold hertil var Ricardo "empiriker"²⁾. Han "konstaterede" det "faktum", at arbejdskraft og kapital var relativt immobil og arbejdede teoretisk ud fra dette. I hans "teoretiske felt" indgik endvidere en malthusiansk befolkningsteori, hvorefter reallønnen i de forskellige lande, trods arbejdskraftens ubevægelighed, var det samme subsistens-minimum. Derfor baseres, som A. Emmanuel påpeger (16, p. 50, 90) den ricardianske teori om det internationale bytte på kapitalens internationale ubevægelighed og dermed på profitratens manglende internationale udligning.

Et vigtigt punkt i Louis Althussers teori om erkendelsesproduktionen er påvisningen af, at den "empiriske erfaring" er ideologisk inficeret (se f.eks. 1, p. 27). Ukritisk indkorporering af denne erfaring i en teori gør også denne ideologisk. Dette anskueliggøres af Richardos teori om de komparative fordele.

Hans kendte eksempel, hvorefter Portugal har fordel af, at specialisere sig i vinproduktion og købe sit klæde i England, selvom Portugal kunne producere begge dele mere effektivt, er nok "ikke-empirisk" i den forstand at det tildeler Portugal den højeste produktivitet; ikke desto

1) Der ses her, som i artiklen i øvrigt bort fra alle pengemæssige og valutariske komplikationer.

2) Til det følgende 5, pp. 60-65.

mindre betyder den ovenfor nævnte "empirisme", at Ricardo afskæres fra den indsigt, at begge lande ville komme i besiddelse af endnu mere brugsværdi, hvis englænderne flyttede sig selv og deres kapital til Portugal og lod produktionen af klæde foregå der (16,p.30). Men Ricardo tilføjer "ressource" forskellene mellem Portugal og England naturlighedskarakter, skønt dette i virkeligheden kun gælder Portugals gode klimatiske betingelser for vinproduktion. Englands komparative fordel med hensyn til klæde har tværtimod en historisk baggrund.

Dette manglende blik for forskellen mellem naturlige og menneskeskabte produktionsmidler lukker Ricardos adgang til andet end en statisk teori, den tager ikke de potentielle fordele i betragtning. Dette kan vises i følgende eksempel, som samtidig anskueliggør et andet fænomen: det ulige bytte.

Hvis vi retter Ricardos eksempel, således at England svarende til realiteterne - bliver det mest produktive land, fås følgende skema (jvf. 5,p.61ff.).

	Arbejdstid pr.enhed	
	vin	klæde
PORTUGAL	100 t	120 t
ENGLAND	90 t	80 t

England har en komparativ fordel m.h.t. klædeproduktion. Begge lande vil derfor have fordel af en international specialisering, hvorefter England producerer klæde, Portugal vin. Herved forhøjes den disponible brugsværdi i begge lande. Men hvorledes med bytteværdien?

Det internationale bytteforhold vil placere sig et sted mellem de to nationale $\left(\frac{80}{90} < x < \frac{120}{100}\right)$ f.eks. ved $\frac{1}{1}$. Til produktion af en portugisisk vinenhed medgår 100 timer, en enhed engelsk klæde opsuger kun 80 timer. Byttet er derfor ulige, idet en portugisisk arbejdstime udveksles med $\frac{4}{5}$ af en engelsk.

Byttes ulighed skyldes, at arbejdets produktivitet er lavere i Portugal end i England.

Betragter man nu disse uligheder som historisk foranderlige vil man se, at hvis Portugal ved en modernisering opnår Englands produktivetsniveau, d.v.s. en klædeenhed produceret på 80 timer og en vinenhed på 90 timer, så betaler dette sig bedre end en modernisering ved specialisering i den produktion, der i et givet øjeblik har de komparative fordele.¹⁾ Landet udelukkes fra den produktion, hvor det har mest at opnå. Samir Amin konkluderer:

Den overordnede interesse er altså at udvikle de produktionsgrene, hvor det mulige fremskridt er størst og at underkaste valgene m.h.t. udenrigshandel denne udviklings begunstigelsesberettigede betingelser.... Dette er givet en aggressiv opfattelse af de internationale relationer. Men den svarer.... til historien og den aktuelle situation. (5, pp. 62-63).

Kritikken af teorien om de komparative fordele, som den er leveret hidtil, forbliver på en vis måde inden for denne, idet påvisningen af de internationale udbytningsrelationer, som teorien "dækker over", forudsætter at den "virker" i den internationale handel. Det er imidlertid et meget stort spørgsmål, i det mindste hvad angår relationerne mellem den industrialiserede verden og de underudviklede lande. Følgende eksempel, som er hentet fra A. Emmanuel (13, pp 80-81), anskueliggør dette.

Det forholder sig efter Emmanuel's opfattelse således, at det kapitalistiske "center" (England) kun er produktivtetsmæssig overlegen m.h.t. industriprodukter, medens arbejdets produktivitet i den kapitalistiske "periferis" (Portugal) eksportbrancher ofte er endnu større end i tilsvarende brancher i centret p.g.a. den naturlige faktor. Det ricardianske skema modificeres derfor således:

1) Amin regner et eksempel igennem på side 62.

	Arbejdstid pr. enhed	
	"vin"	"klæde"
PORTUGAL (periferi)	20 t	40 t
ENGLAND (center)	180 t	10 t

Periferien er 4 gange mindre produktiv m.h.t. det industrielle produkt, 9 gange mere produktiv m.h.t. det "exotiske" produkt. Det internationale bytteforhold placerer sig et sted mellem de to nationale, som er $\frac{1}{18}$ og 2. Efter Emmanuels opfattelse er der ingen grund til at tro, at efterspørgslen efter alle centrets produkter skulle være større eller mindre end efter alle periferiens produkter¹⁾. Det internationale bytteforhold skulle derfor tendere mod det geometriske gennemsnit²⁾ af de to nationale bytteforhold:

$$\sqrt{2 \cdot \frac{1}{18}} = \frac{1}{3}$$

Følgelig skulle 3 enheder "klæde" udveksles med en enhed "vin", periferien skulle mod 20 timers arbejde opnå 120 "centertimer", d.v.s. udbytte centret og samtidig ophobe større brugsværdi. Hvis loven om de komparative fordele virkede i det internationale bytte ville det være periferien som sad inde med den største levestandard. En sådan konklusion taler for sig selv.

2.1. A. Emmanuels teori om det ulige bytte.

Af analysen af de komparative fordele kan udtrages to former for ulige bytte: for det første det ulige bytte, som skyldes uligheder i arbejdets produktivitet, for det andet det, som fremkommer på trods heraf, idet det sidste eksempel i al sin grotekshed må antages, at dække over et ulige bytte.

- 1) Emmanuel tager herved afstand fra den fremherskende opfattelse, at periferiens faldende bytteforhold skyldes faldende priser som følge af faldende efterspørgsel. Det skyldes tværtimod periferiens lave lønninger (jvf. senere)
- 2) Geometrisk fordi der er tale om to forhold (13, p.81)

Som omtalt bygger det første tilfælde - i det omfang man holder sig indenfor Ricardos problematik - på en forudsætning om, at profitraten ikke udlignes. Hvis kapitalen bevæger sig over grænserne og forårsager en international udligning af profitraten, så skulle det betyde eliminering af den internationale handel som baserer sig på komparative fordele. National og international handel ville have samme karakter: udveksling af værdimæssige ækvivalenter på baggrund af forskelle i brugsværdi. Det ulige bytte ville altså også forsvinde.

Introduceres imidlertid det marxistiske begreb om kapitalens organiske sammensætning, åbenbares det, at det ulige bytte stadig eksisterer, for profitratens udligning på det internationale plan bevirker lige så lidt som på det nationale plan, en udviskning af forskelle i q . Produktivitetssuligheder er stadig til stede og som følge heraf også den påviste overførsel af værdi til det mest produktive område.

Det ulige bytte skyldes altså den samtidige tilstedeværelse af profitratens udligning, af merværdiratens udligning¹⁾ og af uligheder i kapitalens organiske sammensætning. Det ulige internationale bytte foregår gennem de heraf resulterende produktionspriser og er derfor en fuldstændig analogi til det ulige nationale bytte som skyldes de samme ting (jvf. ovenfor s. 4.)

Med henvisning til denne analogi vil Emmanuel søge sin teori om det ulige internationale bytte i det andet tilfælde, hvor dels forekomst sker på trods af uligheder i produktivitet. Det første tilfælde betegner han som ulige bytte i vid forstand, det andet som ulige bytte i snæver forstand (16, p. 90). Hypotesen om profittens internationale udligning forekommer rimelig, hvorimod forudsætningen om merværdiratens udligning er absolut urealistisk (16, p. 109).

1) Det er indres, at arbejdskraftens aflønning overalt er det samme subsistensminimum.

Det ulige bytte i snæver forstand oprettes derfor af den samtidige forekomst af profitratens internationale udligning og nationale forskelle i udbytningsgrad.

Det kan anskueliggøres i følgende eksempel, særdeles simplificeret, men dog indeholdende ræsonnementets kerne: Vare A og vare B har lige stor værdi. A er produceret i et land med lille, B i et land med stor merværdirate. En lille merværdirate modsvares (før profitratens udligning) af en lille, en stor (før profitratens udligning) af en høj profitrate. Ved kapitalens internationale konkurrence udlignes profitraten, d.v.s. den høje (B) mindskes, den lave (A) øges. De produktionspriser som fremkommer heraf vil for den vare, hvoraf profitraten mindskes være lavere end varens værdi, og for den vare, hvoraf den højes være højere end varens værdi. Skønt de to varer har samme værdi, byttes de ikke i forholdet $A/B = 1/1$, men f.eks. i forholdet $A/B = 1/2$. Fra land B til land A finder der en værdioverførsel sted, idet to (højt udbyttede) arbejdstimer udveksles med en (lavt udbyttet).

Selv i det tilfælde, at land A og B er lige udviklede, i den forstand, at kapitalens organiske sammensætning er den samme, betinger den forskellige aflønning af arbejdskraften i A og B, at den samme totale værdimængde fordeles forskelligt på variabel kapital og merværdi. D.v.s. merværdiraten er forskellig, hvorefter profitratens udligning også i dette tilfælde sikrer det ulige bytte.

2.2. Lønningerne: udviklingens uafhængige variabel.

Mekanismerne bag det ulige bytte i snæver forstand leder Emmanuel til en teori om, at lønningerne er udviklingsprocessens uafhængige variabel. De lande, som kom ind i en proces med stigende lønninger har udviklet sig, de øvrige er ført ud i underudvikling.

Arbejdskraftens aflønning bestemmes som nævnt af omkostningerne ved dens reproduktion. For de klassiske økonomer var disse lig et demografisk-biologisk subsistensminimum, men Marx åbner som omtalt for en historisk bestemmelse gennem

"graden af civilisation". Efter Emmanuels opfattelse (13, pp 76-77) kan der ikke være tale om hele samfundets civilisation al den stund samfundenes klassesdeling også viser sig som forskelle i levestand. Det kan heller ikke være kapitalistklassens civilisation, hvilket begrundes med en henvisning til, at de underudviklede landes besiddende klasser ofte har en levestandard, som kan måle sig med de største i de udviklede lande.

Det er arbejderklassens egen civilisationsgrad, som er afgørende for reproduktionsomkostningernes omfang i de forskellige lande.

Men hvorledes opnår arbejderklassen en given civilisationsgrad? Da lønnen er arbejderklassens eneste indkomst må man spørge, hvorledes arbejderklassen opnår levestandardstigninger uden forudgående lønforøgelser. Emmanuel fortolker et Plekhanovcitater således, at der findes en dialektisk interdependens mellem arbejderens vitale behov og arbejdskraftens aflønning, hvilket betyder at en lønstigning over arbejdskraftens værdi ved at holde sig i tilstrækkelig lang tid bevirker, at de behov, som lønnen tillader opfyldt, sætter sig som en "seconde nature", idet behovene er både fysisk og socialt bestemt. En sådan konsolideret lønstigning opnås kun gennemfaglig og politisk kamp¹⁾, en kamp som udspilles indenfor de til enhver tid givne materialle muligheder. Lønstigninger er altså ingen tilstrækkelig betingelse for økonomisk udvikling, hertil kræves også maskiner og kapital, men det er lønstigninger, som kommer tilstrækkeligheden nærmest. Det fremgår af den betydning Emmanuel tillægger købekraften, som springer af høje lønninger.

Kapitalismens "probleme primordial" er efter Emmanuels mening ikke at producere, men at sælge (13,p.83). Kapitalen bevæger sig mod de områder, hvor købekraften er høj, d.v.s. mod højt lønsområder, snarere end mod områder,

1) I højkonjunkturperioder kan lønner stige over arbejdskraftens værdi som følge af knaphed på arbejdskraft (reduktion af den industrielle reservearmé). Men dette fremprovokerer arbejdskraftsbesparende investeringer, som via en forhøjelse af den industrielle reservearmé, bringer lønnen tilbage til arbejdskraftens værdi. Heraf altså ingen værdistigning.

hvor produktionsomkostningerne er lave (13, p.84)¹⁾. Af lønstigninger følger ikke blot gennem markedernes udvidelse en mobilisering af den interne opsparing og en tiltrækning af fremmed kapital, men også substitution af arbejdskraft med maskiner. Begge virkninger fremmer udvidelsen af udviklingens materielle rammer (12, p. 90)²⁾.

Med hensyn til landets position i den internationale handel, betyder lønstigninger en forbedring, idet de reducerer et evt. ulige bytte.

2.3. Lønningerne og de underudviklede lande.

De underudviklede landes lave lønninger har virkninger på flere planer. For det første sikres et ulige bytte, som udsuger en del af den merværdi, som kunne investeres internt, for det andet bidrager de lave lønninger direkte til produktivkræfternes ulige udvikling ved at udløse de blokerende kræfter, som findes indeholdt i kapitalbevægelserne og den internationale arbejdsdeling (13,p.83).

Det ulige bytte er omtalt og om kapitalbevægelserne mangler blot en præcisering af, at i periferien kan hverken den lokale eller den fremmede kapital - p.g.a. markedernes ringe størrelse - finde passende investeringsobjekter. Den fremmede kapital investeres andetsteds og den lokale spildes i luksusforbrug eller expatrieres (13,pp.83-84).

Endelig betyder u-landenes lave lønninger en ufordelagtig placering i den internationale arbejdsdeling (13,pp. 84-85). Emmanuel hævder, at kapitalen - alt andet lige - vil investere i brancher, som er i stand til at absorbere mest af den relativt billigste produktionsfaktor, og herindenfor den teknik, som tillader den største udnyttelse af denne faktor. I lande med lave lønninger vælges derfor - i det omfang der overhovedet investeres - ikke alene de

1) Hermed udelukker Emmanuel det synspunkt, at kapitalen først og fremmest søger derhen, hvor udbytningsraten er høj (jvf. senere Bettelheim) og dermed profitratens tendentielle fald som forklaring på, at kapitalen overhovedet har søgt ud i de underudviklede lande (11, p.49)

2) Som Emmanuel selv bemærker er det fra en marxistisk synsvinkel usædvanlige i denne teori, at et uproduktivt forbrug kan gøre en kapitalistisk nation rigere. (12.p.91,n.19)

brancher, hvor kapitalens organiske sammensætning er lavest, men også de brancher, som er i stand til at absorbere mest af den mindst kvalificerede arbejdskraft, de brancher, hvor arbejdets organiske sammensætning er lavest¹⁾. Den billige arbejdskraft uddriver derfor "maskiner og ingeniører" af periferien. Denne substitutionsmekanisme er "det mest ondskabsfulde blokeringselement" (13,p.85) og kombineret med kapitalbevægelserne og det ulige bytte modvirker det effektivt periferiens udvikling. Og den væsentlige bagvedliggende faktor er de lave lønninger.

Udenlandske investeringer i u-landene er dog ikke det særsyn som man kunne tro efter ovenstående, men de får karakteren af enklaver (12,p.91) så længe lønniveauet er lavt. Medens profitten af en belgisk olieinvestering i Canada kan reinvesteres i et distributionsapparat for olieprodukter eller i petrokemisk industri, expatrieres nødvendigvis profitten af en investering i kobberminer i Congo (12,p.90). I Canada er der et marked for alle slags aktiviteter, hvilket ikke er tilfældet i Congo. Her investerer man kun for at udvinde kobberet eller for at producere andre råstoffer til eksport. Resultatet er disse enklaver, som ikke integreres i den lokale økonomi. Emmanuel bemærker dog at de underudviklede lande trods denne afsondring er bedre stillet med enklaverne end uden. De afstedkommer altid en vis indkomst til landet, det være sig ved lønninger og skatter fra eller ved salg af produkter til enklaven (12,p.91).

Men kort fortalt: de lande, som har udviklet sig på basis af kapitalistiske produktionsforhold, er de lande, som kom først med og som har opretholdt lønstigninger. I overensstemmelse hermed har det kapitalistiske verdensmarkeds me-

1) Begrebet arbejdets organiske sammensætning betegner forholdet mellem det kvalificerede og det ukvalificerede arbejde en branche er i stand til at absorbere (13,p.84).

kanismer sørget for, at den "materielle ramme" indenfor hvilken yderligere lønstigninger kunne foretages, er blevet forbeholdt de i forvejen rige lande.

2.4. De objektive betingelser for arbejdernes internationale solidaritet.

I sin første artikel i *Politique Aujourd'hui* tilregner Emmanuel det ulige bytte den afgørende rolle som forklaring på det stadig større svælg mellem center og periferi (12, pp. 86-87)¹⁾. En nærliggende konklusion heraf er, at den udbyttningsrelation som det ulige bytte etablerer snarere en relation mellem nationer end mellem klasser. I et læserbrev i *Le Monde* den 11.11.69, som i sin helhed er optrykt i *Zenit* nr. 19 (jvf. 14) drager Emmanuel den videre konklusion, at de objektive betingelser for arbejderklassens internationale solidaritet er bortfaldet. Han går så vidt som til at hævde, at fordelingen af den internationale udbyttningsprodukt "indtager en vigtig, om ikke den vigtigste plads i det, som står på spil i klassekampen indenfor nationen" (14, p.32), hvorved kampen reduceres til "en betalingsoppgørelse omkring en kage man ejer i fællesskab" (ibid). Industrilandene integreres som nationer med proletariatets internationale disintegration til følge.²⁾ Emmanuel mener endog, at det er proletariatet som høster den største fordel, idet de overlønninger, der i første omgang er tale om, i det lange løb sætter sig som et normalt ("subsistens") lønniveau, medens profitten er en residualstørrelse i forhold hertil og derfor udsat for den internationale profitudjævnings svingninger (ibid). Den politiske konklusion er, at "det

1) Det ovenfor referede, mere nuancerede synspunkt kommer frem i Emmanuel's anden artikel som et svar på Henri Denis' kritik (10, p.96).

2) Heraf den kritik som sætter Emmanuel i bås med andre "integrationister" som Marcuse og Baran og Sweezy. Se f.eks. Granou (17, p.81).

revolutionære slagfelts udseende og natur" (14,p.33) er ændret, d.v.s. flyttet til u-landene.

Man kan måske betragte det mere nuancerede synspunkt den anden artikel lægger for dagen, som en modifikation af det oprindelige¹⁾, idet underudvikletheden efter denne opfattelse ikke alene skyldes værdioverførslerne, men også kapitalbevægelsernes retning og den internationale arbejdsdeling. Hvis det er tilfældet, så er vel værdioverførslerne af endnu mindre betydning for proletarietets levestandard i de udviklede lande og dermed arbejderens internationale solidaritet ikke alene et fortidigt fænomen, objektivt set.

Kan man således i Emmanuels anden artikel spore en vis afdæmpning af standpunkterne så måler den sig dog ikke med kritikken fra anden side. Allerede Emmanuels bog indeholder en præsentation og teoretiske bemærkninger - begge stærkt kritiske - af Charles Bettelheim.²⁾

3.1. C. Bettelheims karakteristik af A.Emmanuel. 3)

Emmanuels værk er interessant for Bettelheim, først og fremmest fordi det repræsenterer det radikaleste standpunkt, der kan forenes med en endnu "førkritisk" position (16,p.16). Denne bestemmelse har udgangspunkt i den fra Louis Althusers kendte opfattelse⁴⁾, at Karl Marx med sin kritik af den politiske økonomi, har oprettet et "epistemologisk brud", som har tilladt grundlæggelsen af den historiske materialisme, d.v.s. den politiske økonomis substitution med en videnskab om produktionsmåder og sociale formationer(16,p.11). Bettelheims kritik af Emmanuel gik tilsvarende ud på, at han ikke har indset dette "brud" og derfor blot anvender Marx' terminologi indenfor den politiske økonomis område. Han bryder ikke fundamentalt med de ricardianske ideer, hvilket

1) Dog kun implicit. Den giver sig i hvert fald ikke udslag i artiklens sidste afsnit, hvor Emmanuel med Granou diskuterer den internationale solidaritet på det subjektive, politiske plan (13,pp.81-90)

2) Bettelheims teoretiske bemærkninger er i uddrag publiceret i Politique Aujourd'hui dec.1969. Hvis det er muligt henvises der også til disse.

3) Henvisninger til dette afsnit: 16,p.11-20

4) Se afsnittet om den pol. økonomis objekt i 2,pp. 25-35.

er grunden til, at den historiske materialismes grundlæggende begreber savnes i hans fremstilling: produktivkræfter, produktionsforhold, produktionsproces, reproduktionsproces, sociale klasser. Man må frem for alt spørge Emmanuel: hvorledes opretholdes (reproduceres, evt. i udvidet omfang) den udbytning som sker over det ulige bytte? Svaret herpå kan kun gives, hvis man undersøger de hertil svarende internationale produktionsforhold (16, p.301). Det ulige bytte afgøres af lønningerne, og hos Emmanuel udgør disse netop en sådan "uafhængig variabel" som ikke kan indgå i den historiske materialisme. Bettelheim vil kun tillægge lønningerne en "relativ indetermination"¹⁾ i forhold til den komplekse sociale formation, hvori de indgår.

3.2. Den historiske materialisme.

Det var oprindeligt min mening, at dette afsnit skulle indeholde en ret fyldig redegørelse for den historiske materialisme som den kendes fra Althusser og hans elever, hvortil knytter sig Bettelheim, men den må udgå af pladshensyn. I stedet refereres det mest nødtørftige med et meget koncentreret afsnit hos Poulantzas som forlæg (24, pp 9-14).

Althusser og hans elever tilegner sig samfundet ved hjælp af begrebet "produktionsmåde", idet dette tillægges mere end sædvanligt i marxismen, nemlig foruden økonomien de relativt selvstændige niveauer eller instanser politik, ideologi og teori. Produktionsmåden udgør en enhed, derved at den er en sammensat, struktureret helhed som i sidste instans domineres af økonomien. Samtlige niveauer er på den anden side hinandens eksistensbetingelser, f.eks er den politisk-ideologiske overbygning økonomiens eksistensbetingelse, hvilket udtrykkes ved at hvert niveau er overbestemt af de andre. Økonomiens bestemmelse i sidste instans viser sig derfor blot som en fastlæggelse af hvilket niveau, der skal være det dominerende og en særlig indflydelse på dette niveau. Således

1) At dette ikke klares af den dialektiske interdependens mellem lønninger og behov skulle fremgå af det følgende.

var i den feudale produktionsmåde ideologien - i dens religiøse form - det dominerende niveau. Under konkurrencekapitalisme er det økonomien selv.

Begrebet produktionsmåde er abstrakt-formelt. Der eksisterer ingen "realitet" svarende til den kapitalistiske produktionsmåde, men begrebet er en forudsætning for erkendelsen af realiteter, i dette tilfælde et givet samfund på et givet tidspunkt. Begrebet "samfundsformation" er det hertil svarende "reelt-konkrete" begreb. En sådan reelt-konkret samfundsformation udgør en kombination af flere "rene" produktionsmåder, og den har en dominansstruktur, idet en af de produktionsmåder, den består af, dominerer de andre (i sidste instans). Det niveau, som er det dominerende i den dominerende produktionsmåde behersker herigennem samfundsformation (i sidste instans). En samfundsformation, hvor den kapitalistiske produktionsmåde er fremherskende domineres i sidste instans af økonomien, men denne økonomi overdetermineres på den anden side af niveauer, der hidrører fra andre "rene" produktionsmåder.

3.3. Udviklingens blokering: Den kapitalistiske produktionsmådes verdensdominans.

A. Emmanuel forklarede den tredje verdens blokering med de lave lønninger. Bettelheim anser disse for at være et resultat. Han forsøger at klarlægge elementer af en forklaring på, hvad de er resultat af (16,p.314)¹⁾.

Det essentielle element i denne forklaring er den kapitalistiske produktionsmådes verdensdominans på det økonomiske, politiske og ideologiske plan (ibid.). Dominansen af-

1) Denne forsigtige holdning kendetegner også Althusser: "Alt det, vi skriver, bærer selvfølgelig præg af vor mangel på erfaring og vor uvidenhed: man kan m.a.o. finde unøjagtigheder og fejl i det, vi skriver. Vore arbejder og formuleringer er altså rent foreløbige og skrevet med henblik på eventuelle rettelser"(3,p.119) jvfr. endvidere Bettelheim i hans sidste bog: "de følgende analyser kan betragtes som delvis provisoriske"(7,p.7). Sådanne bemærkninger lønner det sig at have i erindring, når man læser Althusser(elev) tekster, for de er ofte særdeles kategoriske.

føder en international arbejdsdeling som favoriserer produktivkræfternes udvikling i de allerede udviklede lande, dvs. befordrer "den udvidede reproduktion af de økonomiske uligheder"(9,p.83;16,p.315).

Denne reproduktion har en "materiel" og en "overdetermineret" basis:

1) Den materielle basis, som er den afgørende, skyldes de favorable betingelser for produktivkræfternes udvikling, som i og med industrialiseringen tilfaldt de lande, hvor denne kom først. Marx citeres (9,p.85;16,p.315) for en bemærkning om, at i disse lande opnåede produktionen "en elasticitet og en evne til at udvide sig" på omgivelsernes bekostning. Industrien begrænses ikke af sine øjeblikkelige omgivelser men udvider sig ved at importere de råvarer og subsistensmidler, den mangler, idet den betaler med produkter af dens egen vækst. Omgivelserne må derfor nødvendigvis specialisere sig i primærprodukter(12,p.80). - Denne basis forklares selv af ændringer i de pågældende landes produktionsforhold.

2) Polariseringen af produktivkræfternes udvikling underbygges yderligere af de rige landes politiske og ideologiske dominans. Den tredje verden beherskes af sociale klasser, som er inaktive i udviklingen af produktivkræfterne (småborgerskab), en dominans, som er overdetermineret af den imperialistiske dominans på det politiske og ideologiske niveau, hvorved de herskende klasser i u-landene tilknyttes industrilandenes interesser. Blokeringsbegrebet anvendes derfor om den specifikke kombination af de indre produktionsforhold og de ydre produktionsforhold og politisk-ideologiske forhold (9,p.85; 16,p.316). Den objektive basis for den tredje verdens fattigdom er derfor ikke, som Emmanuel anser, et simpelt bytteforhold, men denne kombination, som bestemmer såvel de lave lønninger, ressourcernes spild og stor arbejdsløshed. Den økonomiske ulighed kommer før byttet (16,p.316).

3.4. Udviklingens blokering II: ulige udvikling.

Den kapitalistiske produktionsmåde indeholder to ud-

viklingstendenser: 1.national reproduktion af produktivkræfter og produktionsforhold, 2.international reproduktion af de ulige forhold mellem de nationale entiteter. De modvirker hinanden og den sidste er stærkere end den første (16,p.319). Herved etableres på den ene side en kompleks og hierarkiseret struktur af nationale økonomier indeholdende en imperialistisk og en domineret pol, på den anden side af de nationale markeder et verdensmarked (9,p. 87;16,p.320).

Lønniveauet knyttes til de lokale forhold. For periferiens vedkommende er kombinationen af kapitalistiske og ikke-kapitalistiske produktionsmåder særlig fremtrædende, hvilket bevirker, at disse landes lønarbejdere i mange tilfælde ikke kan betragtes som de til kapitalistiske produktionsforhold svarende, fra produktionsmidlerne "befriede", arbejdere. Deres løn er derfor ofte et supplement til en existens som i det væsentlige opretholdes på andet grundlag. Herved modificeres forbindelsen mellem løn og arbejdskraftens reproduktionsomkostninger som den kendes under "rene" kapitalistiske produktionsforhold (16,p.313).

Reproduktionen af den kapitalistiske produktionsmåde får forskellige virkninger alt efter om den foregår i center eller periferi. I centret ses en primær tendens til opløsning af andre produktionsmåder og en sekundær tendens til deres "konservering-opløsning" (16,p.322;9,p.89). Det sidste vil sige en restrukturering, en delvis opløsning af den ikke-kapitalistiske produktion inden den underkastes (bevares under) de dominerende kapitalistiske forhold. Et eksempel er landbruget, hvor "opløsningen" ville være fuldstændig industrialisering. I periferien dominerer den kapitalistiske produktionsmåde kun indirekte, gennem verdensmarkedet. Her er den primære tendens ikke-kapitalistiske produktionsmåders "Konservering-opløsning", hvilket er det samme som blokering af produktivkræfternes udvikling (9,p. 89;16,p.89). Det er denne tendens, som isolerer den kapitalistiske produktion i det omfang, den direkte indsættes i periferien, som enklave (17,p.84).

3.5. Internationale udbytningssrelationer.

Gennem denne analyse når Bettelheim frem til at industrilandenenes kapitalistklasser besidder to baser for udbytning, en national og en international. På den ene side sikres den udvidede reproduktion af de nationalt dominerende kapitalistiske forhold ved udbytning af industrilandenenes proletariat, på den anden side sikres reproduktionen af de internationale kapitalistiske produktionsforhold gennem udbytningen af de dominerede landes proletariat. Den første udbytning sker ved køb af arbejdskraften til en pris, som er lavere end den værdi arbejdskraften producerer, den anden - indirekte - gennem det ulige bytte (16, p. 325, 9, p. 91).

Begrebet udbytning betegner et produktionsforhold: produktion af merarbejde og dets approbation af en social klasse, ikke et forhold på vareudvekslingens plan. Det ulige bytte består i overførsel af merværdi fra periferi til center, en overførsel, som derfor kun er at opfatte som et fordelingsproblem mellem periferiens og centrets kapitalistklasser. De industrialiserede landes kapitalister køber ikke den tredje verdens arbejdskraft, men køber varer af dens lokale udbyttere (16, p. 326).

Ved at hæfte sig overdrevent ved bytterelationerne ser Emmanuel kun overfladen og når derfor frem til sin tese om de rige nationers udbytning af de fattige og herunder, at det nærmest er de rige landes arbejderklasse, som er udbytteren. Herved tilsløres for det første det virkelige forhold: klasseforholdet kapitalister-proletariat, for det andet, at både de rige og fattige landes proletariat udbyttes.

Bettelheim understreger det "paradoxe", at det i virkeligheden er de rige landes proletariat, som udbyttes mest (16, p. 327, 9, p. 92). Selvom arbejdskraftens aflønning er steget langt mere, både nominelt og m.h.t. købekraft i de rige lande end i de fattige, svarer dette dog til en mindre andel i den producerede værdi. Forholdet mellem

merarbejde og nødvendigt arbejde er, trods lønstigningen steget i de udviklede lande, d.v.s. udbytningsraten er større. Omvendt er udbytningsraten mindre i de underudviklede lande, trods de lave lønninger (9. pp 93-94, 16, p.327; 8,p.34).

Bettelheim er enig med Emmanuel i, at kapitalen strømmer mod de rige lande, men begrundelsen er en anden: det skyldes, at udbytningsgraden er større. På samme måde har de imperialistiske landes hurtige udvikling af produktivkræfterne nok udgangspunkt i udbytningen af deres "eget" proletariat og de underudviklede landes, men netop det på baggrund heraf opnåede høje udviklingsstade muliggør større udbytning af det "udviklede" proletariat og dermed i højere grad intern basering af den fortsatte akkumulation (9.p.93; 16, p.328-29). Derfor vil virkningerne af en brydning af den hierakisrede imperialistiske struktur være til at overse for det udviklede proletariat (9,p.95; 16, p.333), hvilket sammenholdt med, at de internationale udbytningsrelationer er klasserelationer og ikke relationer mellem nationer, leder Bettelheim til den konklusion, at de objektive betingelser for arbejderklassens internationale solidaritet stadig er til stede. Fjenden er overalt den samme: kapitalistklassen (9. p.96; 16 p.336; 8, p.35).

4. Emmanuel's "svar" på Bettelheims teoretiske forsøg.

En kritik af Bettelheim er "let" i den forstand, at han, som Althusserskolens folk i øvrigt¹⁾, ikke konkretiserer de meget abstrakte betragtninger om struktur og dominans. Man lades tilbage uden rødegørelse for hvorledes dominansen udøves. Det må være sådanne overvejelser, der ligger bag Emmanuel's karakteristik af de blokerede kræfter i

1) Jvf. dog Althussers nyeste arbejde, hvor han søger at bestemme gennem hvilke konkrete mekanismer en given samskudsformation (den franske!) opretholdes (reproduceres). Han finder frem til at uddannelsessystemet har en central placering i denne reproduktionsproces. (4).

Bettelheims teori som "mystiske og dårlige definerede" (12, p.86), en bemærkning som ved nærmere eftersyn viser sig at dække over et manglende kendskab til den historiske materialisme, som den forstås af Bettelheim.

Emmanuel hæfter sig således overdrevent ved den såkaldte afgørende materielle basis for produktivkræfternes polariserede udvikling (jvf. s. 12) og bruger flere spalter (12, pp 80-85) på at vise, at indtagelsen af en bestemt plads i de verdensomfattende produktionsforhold svarede til en "defavorabel specialisering" ikke har nogen nødvendig sammenhæng med det pågældende lands udvikling. Ved at bruge denne materielle basis som et eksklusivt kriterium på en defavorabel specialisering, mister Emmanuel blikket for de øvrige niveaus rolle ved fastlæggelsen af hvilke "steder" i den internationale kapitalistiske struktur som er favorable eller defavorable for økonomisk udvikling. Emmanuel misforstår overdeterminationsbegrebet derhen, at det politiske og ideologiske niveau skulle have en klar sekundær position i forhold til den materielle basis. Det er ikke tilfældet.

Resultatet er, at en i sig selv udemærket kritik af den megen mystik omkring den internationale specialisering er en kritik af alle andre en Bettelheim. Det forekommer mig, at en større opmærksomhed overfor strukturernes kompleksitet ville redde Emmanuel fra den kritik, som vil underkende hans teori p.g.a. dens monokausale karakter.

En afgørelse af hvilken af de to teorier, der udgør det mest velegnede udgangspunkt for forståelse af den tredje verdens situation falder derfor nærmest ud til Bettelheims fordel, idet den strukturelle betragtningsmåde i højere grad tager højde for problemets kompleksitet. Derimod forekommer Bettelheims konklusion m.h.t. udbytningen i center og periferi fejlagtig.

5.Udbytningen i center og periferi.

Det mest træffende argument mod Bettelheims paradox fremsætter Emmanuel: Hvis merværdiraten er størst i de udviklede lande og man samtidig anerkender profitratens internationale udligning, så følger heraf, at der overføres værdi fra center til periferi, altså de underudviklede landes udbytning af de udviklede (12,p.93), hvorved Bettelheims påstand i sandhed bliver et paradox.

Problemet's løsning afhænger af, hvorledes man bestemmer omkostningerne ved arbejdskraftens reproduktion i h.h.v. center og periferi. Det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at Bettelheim selv, åbenbart uafvidende, producerer et udgangspunkt for problemets løsning, idet han hævder, at forbindelsen mellem løn og arbejdskraftens reproduktionsomkostninger modificeres af kombinationen af forskellige produktionsmåder i periferien, jvf. ovenfor s. 19-21. Den kapitalistiske sektors arbejder opretholder i varierende omfang eksistensen ved at støtte sig til ikke-kapitalistiske sektorer. Tilknytningen kan være direkte - arbejderen producerer selv en del af sine livsfornødenheder i en ikke-kapitalistisk sektor - eller indirekte, ved bytte. Bettelheim hæfter sig alene ved den direkte tilknytning, hvilket er uheldigt, da det er byttesituationen, som giver nøglen til problemet. Denne mener jeg, findes i følgende sammenstilling af Henri Denis' kommentar til stridighederne (10,p.97), og nogle bemærkninger fra Samir Amin's bog (5,p.75).

Vanskelighederne skyldes følgende modsætning: fænomenet merværdi hører udelukkende hjemme inden for den kapitalistiske produktionsmåde, men den kan for periferiens vedkommende kun fastsættes, hvis man inddrager ikke-kapitalistiske sektorer. I det omfang arbejderne får subsistensmidler fra kapitalistiske sektorer, f.eks. de udviklede lande eller det kapitalistiske landbrug i u-landene, er der intet problem, men for den dels vedkommende, som hidrører fra "tilbagestående" sektorer kan produktionsomkostningerne ikke direkte gælde som basis for opregning af periferiens merværdirate. Dette er netop Bettelheims fremgangsmåde. Han når der-

for frem til at den nødvendige arbejdstid i periferien er længere end i centret fordi produktivkræfternes udvikling har mindsket den tid, der kræves til arbejdskraftens reproduktion det sidste sted.

Denis mener derimod, at den korrekte fremgangsmåde vil være, at bestemme subsistemsmidlernes værdi ved værdien af de varer, som den ikke-kapitalistiske sektor modtager i bytte. Hermed udtrykkes værdien i samfundsmæssig nødvendigt arbejde i den kapitalistiske sektor, og den bliver følgelig betydeligt lavere end ved Bettelheims fremgangsmåde. Arbejdskraftens reproduktion er derfor billig i periferien selvom den opretholdes med subsistemsmidler fra tilbagestående sektorer. Merværdiraten er tilsvarende stor.

Men er byttet mellem "tilbagestående" og "moderne" sektorer lige eller ulige? Det svarer Denis ikke på, men Samir Amin viser, at det er ulige i Emmanuels snævre forstand (5, p.75). Udgangspunktet kan f.eks. være, at 100 "tilbagestående" arbejdstimer udveksles med 20 "moderne". En del af denne ulighed skyldes den traditionelle sektors mindre produktivitet, f.eks. 50 timer¹⁾. Resten skyldes uligheder i godtgørelse²⁾ af arbejdskraften. Det ulige bytte i snæver forstand bliver herefter af størrelsen 50 timer mod 20 timer. Hvis den traditionelle sektor fik arbejdet kompenseret i forhold til produktiviteten, så skulle godtgørelsen altså være 2,5 gange større.

Tesen, om at udbytningen er større i periferien end i centret, kan derfor opretholdes på følgende grundlag: den kapitalistiske sektor i både center og periferi vurderer de traditionelle sektors produkter lavt, nemlig svarende til det denne sektor modtager fra kapitalistiske sektorer. Bl.a. herved opretholdes en stor merværdirate i periferiens kapitalistiske sektorer. Udbytningen er et direkte klasseforhold

1) Hvis der indsættes moderne produktionsmidler i denne sektor ville det samme produkt kunne fremstilles på 50 timer.

2) Løn-fænomenet hører alene kapitalistiske sektorer til.

Efter Amins ræsonnement er denne lave vurdering et udtryk for et ulige bytte mellem de to kategorier af sektorer. I virkeligheden er værdien af de "traditionelle" subsistensmidler større end den fremtræder efter et ulige bytte. Derfor udbyttes også den traditionelle sektor, nemlig indirekte, gennem det ulige bytte. Det overskud, der overføres til kapitalistiske sektorer i periferien tilfalder enten en lokal kapitalistklasse eller det overføres til centret gennem det ulige internationale bytte.

Emmanuel løser selv problemet ved at understrege, at arbejdets intensitet er forskellig landene imellem (12, p.94; 13, pp. 78-79). Det er derfor nødvendigt at fastlægge en international gennemsnitsintensitet, som kan danne grundlag for sammenligninger mellem landene¹⁾.

Da arbejdets intensitet er større i center end i periferi, producerer en arbejdstime i centret mere værdi end en arbejdstime i periferien målt med international alen. Det gælder også produktionen af arbejderklassens livsfornødenheder. Værdien af den traditionelle sektors produktion er derfor særdeles lav, derfor også arbejdskraftens værdi i de underudviklede lande. Af samme grund er også merværdiraten højere.

Denne betragtning forekommer mindre fuldstændig end den foregående, idet den ikke tager højde for det ulige bytte mellem "traditionelle" og "moderne" sektorer. Udbytningen af de første tilsløres, fordi reduktionen på "traditionelle" produkter som lav.

Fra Amins synsvinkel er værdien større end den fremtræder internationalt, nemlig så meget større som er ført bort fra den traditionelle sektor gennem det ulige bytte.

Under alle omstændigheder kommer man ikke udenom, at værdioverførslerne har retning fra periferi til center. Det-

1) Af pladshensyn kommer jeg ikke dybere ned i diskussionen om national og international værdi. Den koncentrerer sig om den rette fortolkning af nogle passager i Kapitalens kapitel 20, hvor Marx siger, at "det mest produktive arbejde på verdensmarkedet også tæller som det mest intensive, såsnart den mest produktive nation ikke af konkurrencen tvinges til at sænke varens salgspris til dens værdi" (20, p.584). Se også Palleix' og Granous artikler.

te vælter imidlertid ikke nødvendigvis den objektive basis for arbejderklassens internationale solidaritet, som Emmanuel vil mene. Det kan udmærket tænkes, at overførslerne af merværdi kun er af mindre betydning for de udviklede lande, medens de samtidig holder den tredje verden nede i underudvikling (5.p.34; 10, p.97). Efter min opfattelse er dette det rimeligste standpunkt, men det rejser et vanskeligt spørgsmål: Hvad er så grunden til, at de udviklede lande opretholder det ulige bytte med så megen stædighed? Svaret herpå kræver en indtrængen i emnet som ligger udenfor denne artikels rammer.

Litteraturliste.

- 1) Albertsen, Niels: At arbejde teoretisk. Louis Althusser's teori om erkendelsesproduktionen. *Politica* 3. årg.nr.1, 1970. pp. 23-34.
- 2) Althusser, Louis: Att läsa Kapitalet, II, Stockholm 1970.
- 3) - - : Filosofen som revolutionens väben, *Kritik* nr. 10, Kbh. 1969, pp. 108 ff.
- 4) Althusser, Louis: *Idéologie et Appareils Idéologiques d'Etat* *La Pensee* no. 151, 1970, pp. 3-39.
- 5) Amin, Samir: *L'accumulation a l'échelle mondiale*. Paris/Dakar, 1970.
- 6) Aspelin, G: Karl Marx, Samhällsforskare och samhällskritiker, Lund 1969.
- 7) Bettelheim, C.: *Calcul économique et formes de propriété*, Paris 1970.
- 8) Bettelheim, C.: Ekonomisk ojämlikhet mellan nationer och internationell solidaritet, *Zenit*, nr. 19, 1970, pp. 33-36.
- 9) Bettelheim, C.: *Rapports internationaux et rapports de classes*, *Politique Aujourd'hui*, dec., 1969. pp. 83-96.
- 10) Denis, H.: Une controverse mal engagée. *Politique Aujourd'hui*, jan.: 1970. pp. 95-97.
- 11) Dhoquis, Guy: Faire face aux contradictions théoriques, *Politique Aujourd'hui*, juli-august 1970. pp. 147-150.
- 12) Emmanuel, A.: Demystifier les antagonismes entre les nations, *Politique Aujourd'hui*, jan.: 1970 pp. 78-94.
- 13) Emmanuel, A.: Echange inégal et développement inégal, *Politique Aujourd'hui*, nov. 1970. pp. 75-116.
- 14) Emmanuel, A.: Internationalismens illusioner, *Zenit*, no. 19, 1970. pp. 29-33.
- 15) XEmmanuel, A.: La question de l'échange inégal, *L'homme et la société*. no. 18, 1970, pp. 35-68.
- 16) Emmanuel, A.: *L'échange Inégal*, Paris 1969.
- 17) Granou, A.: De l'analyse économique a la stratégie révolutionnaire, *Politique Aujourd'hui*, feb. 70. pp.80-92.
- 18) XGuastini, R.: Les classes et les nations à l'ère de l'imperialisme, *L'homme et la société*, no. 18. 1970. pp. 91-99.

- 19) Hofmann, W.: Ideengeschichte der sozialen Bewegung, Berlin 1971.
- 20) Marx, Karl: Das Kapital bd. 1, Marx-Engels Werke bd. 23, Berlin 1962.
- 21) XPalloix, C.: Imperialisme et echange inégal, L'homme et la société. no. 12, 1969, pp. 217-23.
- 22) Palloix, C.: Inegalite des Echanges mondiaux ou inegalite du Developpement des forces productives a l'echelle Mondiale? La Pensee, no. 150, 1970. pp. 128-136.
- 23) XPalloix, C.: La question de l'echange inegal, L'homme et la société, no. 18, 1970. pp. 5-35.
- 24) Poulantzas, N.: Politisk makt och sociala klasser, Falcköping, 1970.
- 25) Schmidt, A.: Beitrage zur marxistischen Erkenntnis theorie, Frankfurt a.M. 1969.
- 26) Sweezy, P.M. The theory of capitalist development. N.Y. 1964.
- 27) Witt-Hansen, J.: Karl Marx, Kbh. 1970.

Litteratur mærket med X er jeg først blevet opmærksom på efter artiklens færdiggørelse.